

El batxillerat durant el primer franquisme (1939-1950). El cas del País Valencià

JOSÉ IGNACIO CRUZ OROZCO

El final de la Guerra Civil l'abril del 1939 va suposar la definitiva instauració del nou règim, encapçalat i dirigit pel general Franco a tot Espanya. Els responsables polítics i els grups i sectors que el conformaven van dur a terme modificacions radicals en tots els àmbits —social, cultural, econòmic, polític, religiós, etc.—, en la seva immensa majoria orientats per plantejaments situats als antípodes dels defensats pels republicans. Pel que fa a la política educativa, el franquisme no va escatimar esforços, realitzant un programa ampli, intens i sostingut per desmuntar les iniciatives dutes a terme per la República, substituint-les per altres de molt rànica orientació ultraconservadora i antiliberal. Ens pot servir de fidel indicador d'aquest interès, el fet que una de les primeres lleis aprovades pel govern franquista fos precisament una de política educativa, la Llei sobre reforma de l'Ensenyament Mitjà, impulsada pel ministre Pedro Sainz Rodríguez i aprovada de 20 setembre de 1938, encara en plena Guerra Civil.

La nostra investigació se centrarà en l'estudi de l'aplicació d'aquestes mesures a l'àmbit de l'ensenyament mitjà —que estava en aquells anys pràcticament monopolitzat pel batxillerat, el qual constituïa l'eix d'aquesta etapa i, fins i tot, de tot el sistema educatiu— durant la dècada de 1940. Sobre això, definirem en un primer moment els lineaments ideològics i normatius de la nova política. En segon terme, ens centrarem a analitzar de quina manera i mitjançant quins instruments i agents es van anar implantant els elements de la política educativa esmentada, on l'ideari catòlic i la intervenció dels ordes religiosos van resultar determinants. Tot i que l'acotació temporal se circumscriurà a la dècada de 1940, la nostra mirada es dirigirà en alguns moments als anys anteriors i posteriors amb la intenció de contextualitzar millor els antecedents i la trajectòria dels elements més destacats del període estudiat. Pel que fa a la dimensió territorial ens centrarem a les províncies de Castelló, València i Alacant, les quals conformen l'actual Comunitat Valenciana.

Per dur a terme la investigació ens hem basat tant en l'anàlisi d'estudis i monografies ja publicats com en fonts primàries localitzades a arxius i hemeroteques. En aquest sentit, cal ressaltar que els estudis sobre l'activitat de les institucions religioses en l'àmbit de l'ensenyament no abunden al nostre espai acadèmic. Es poden consultar interessants estudis sobre les posicions, el discurs i les iniciatives de l'Església en conjunt, com els de Callahan, Cárcel o els coordinats per Montero, de la Cova i Louzao.¹ Però en l'àmbit específic de l'ensenyament, malgrat la presència destacada i els importants debats que s'han produït al voltant d'això, encara no tenen estudis de síntesi que ofereixin una visió panoràmica d'ampli recorregut i sòlidament fonamentada.

Comptem amb els treballs recopilats en el volum tercer d'*Història de l'educació a Espanya i Amèrica*, coordinat pel professor Delgado i els publicats posteriorment per Faubell o Dávila i Naya, tots d'interès i centrats en l'àmbit espanyol.² També aporten referències i reflexions valuoses els estudis acotats a centres, congregacions o territoris com els d'Ostolaza, Dávila, Naya i Murúa, Flecha, Martín i Ruiz i Rodríguez, entre d'altres.³ En l'àmbit valencià en concret, comptem amb els treballs de Llop o Comes, el primer circumscrit a la província de Castelló i el segon a les activitats educatives dels jesuïtes a València.⁴ Però com encertadament assenyala Ostolaza per al panorama nacional, també manquem en el valencià de força elements per poder conèixer amb prou detall

1. CALLAHAN W. J., *La Iglesia Católica en España (1875-2002)*, Barcelona, Crítica, 2002; CÁRCCEL ORTÍ, V., *Historia de la Iglesia en la España contemporánea (Siglos XIX y XX)*, Madrid, Palabra, 2002. També MONTERO, F.; DE LA CUEVA, J. i LOUZAÑO, J., (eds.), *La historia religiosa de la España contemporánea. Balance y perspectivas*, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá, 2017.

2. DELGADO CRIADO, B., *Historia de la educación en España y América. La educación en la España contemporánea, (1789-1975)*, vol. 3, Madrid, Ediciones SM i Morata, 1994, p. 869-897; FAUBELL, V., «Educación y órdenes religiosos en la España del siglo XX», *Revista de Educación*, Madrid, número extraordinari, 2000, p. 137-200; DÁVILA, P. i NAYA L. M., «La enseñanza privada religiosa en España: instituciones, políticas e identidades», PINTASSILGO J. (coord.), *Laicidad, Religioes e Educaçao na Europa do Sul no Século XX*. Lisboa, Universidade de Lisboa, 2013, p. 367-392.

3. OSTOLAZA ESNAL, M., *Entre religión y modernidad. Los colegios de las Congregaciones Religiosas en la construcción de la sociedad guipuzcoana contemporánea, 1876-1931*, Bilbao: Universidad del País Vasco, 2000; DÁVILA, P.; NAYA L. M. i MURÚA, H. (eds.), *Bajo el signo de la Educación. 100 años de La Salle en Gipuzkoa*, 3 vol., Bilbao, Hermanos de las Escuelas Cristianas, 2009; FLECHA ANDRÉS, C. «La contribución de la Escuela católica a la formación femenina», *Canelobre*, Alacant, núm 55, 2009, p. 47-63; MARTÍN RIEGO, M. i RUIZ SÁNCHEZ, J. L., «Iglesia y educación en Andalucía. Las órdenes y congregaciones religiosas en la Edad Moderna y Contemporánea», *Anuario de Historia de la Iglesia andaluza*, Sevilla, n. 2, 2009, p. 11-24; RODRÍGUEZ LAGO, J. R., *Más que un colegio. Los maristas en Vigo (1913-2013)*, Saragossa, Edelvives, 2014.

4. COMES IGLESIA, V., *Presencia educativa de la Compañía de Jesús en Valencia 1870-2020, Compañía de Jesús*, 2 vols., València, La Imprenta, 2021. Igualment, LLOP MOLES, F. J., «Iglesia y educación en Castelló. Aportaciones docentes de los colegios de órdenes religiosas». Tesi doctoral presentada a la Universitat Jaume I de Castelló, 2008.

les intervencions congregacionistes.⁵ Sobre aquest particular cal tenir en compte que, encara dins del comú espectre confessional, les iniciatives dels diferents ordes van estar lluny de ser uniformes i van presentar nombroses particularitats quant a localització territorial, cronologia i orientació formativa.

Conèixer-les no ha estat senzill. Els treballs ja esmentats sobre els jesuïtes i sobre Castelló són l'excepció, en relació amb un objecte d'estudi que hauria de merèixer més atenció, tant des de la perspectiva acadèmica com des de les mateixes entitats religioses. No descartem que hi pugui haver altres investigacions, però malgrat tots els nostres intents, són les úniques publicacions localitzades. Gran part de les dades i notícies més concretes que fem servir sobre creació, ampliacions i trets fonamentals dels col·legis han estat obtingudes de les publicacions digitals editades per les mateixes congregacions en què la majoria només reflecteixen les fites més rellevants.

També hem tingut especial interès a concretar la dimensió quantitativa dels profunds canvis soferts al batxillerat a la dècada de 1940. En aquest aspecte hem de reiterar el lament, ja plantejat amb anterioritat, per no poder presentar amb tota la precisió desitjada part de les dades i referències numèriques. Els canvis continus duts a terme en les dècades de 1930 i 1940 en les categories per a la presentació de les xifres a les taules dels repertoris oficials impedeixen treballar amb sèries estadístiques d'ampli recorregut i dificulten identificar de manera coherent part de les tendències. A això cal afegir l'absència pràcticament total d'aquests repertoris entre el 1935 i el 1943 a causa de la guerra, cosa que planteja problemes de certa entitat.⁶

Una altra característica de les estadístiques oficials és la seva manca de detall, especialment pel que fa a la xarxa de centres privats. Sobre aquest aspecte específic comptem amb un element a favor, ja que aquests registres van incloure durant la dècada de 1940 una nova categoria, sens dubte per l'influx del discurs del nacionalcatolicisme i de la llei de 1938. A la tradicional tipificació en oficial, col·legiada i lliure, s'hi va afegir la de matrícula privada. Aquesta va quedar assignada a l'alumnat dels centres privats no religiosos mentre que la col·legiada agrupava exclusivament els estudiants que assistien als col·legis congregacionistes. Tot i això, aquestes xifres s'han de prendre com a orientatives, ja que alguns col·legis tant religiosos com privats atenien a la preparació d'una part de l'alumnat lliure.⁷

5. OSTOLAZA ESNAL, M., «La historiografía sobre las congregaciones religiosas y la educación en la España contemporánea (2000-2015). Balance y perspectivas», MONTERO, F.; DE LA CUEVA, J. i LOUZA, J. (eds.), *La historia religiosa de la España contemporánea: Balance y perspectivas*, Madrid, Universidad de Alcalá, 2017, p. 223-235.

6. CRUZ OROZCO, J. I., «Oficiales, colegiados y libres. Una revisión crítica de la estadística sobre el Bachillerato en España (1930-1970)», *Revista de Educación*, Madrid, núm. 374, 2016, p. 211-231, doi: 10.4438/1988-592X-RE-2016-374-332.

7. Ídem, i VIÑAO, A., *Escuela para todos. Educación y modernidad en la España del siglo xx*, Madrid, Marcial Pons, 2004, p. 188-201.

La Federació d'Amics de l'Ensenyament (FAE), l'entitat que agrupava i defensava els interessos educatius de les congregacions, va publicar diversos anuaris expressament dedicats a les seves institucions a la dècada de 1940. Però també patien les mateixes deficiències assenyalades amb anterioritat, plantejant canvis de criteri en la presentació de la informació. Els seus editors, a més, reconeixen explícitament l'absència de força referències. Per tant, la informació aportada només permet completar parcialment la facilitada per les publicacions governamentals.⁸

Totes aquestes circumstàncies impedeixen comparar amb total exactitud l'evolució de xifres de variables tan importants, alhora que elementals, com ara centres i matrícula. De tota manera, després de la consulta de fonts arxivístiques escassament emprades i realitzar un minuciós estudi i la triangulació de les referències localitzades, pensem que permeten identificar amb prou claredat les tendències més significatives. Finalment, d'acord amb el que hem indicat anteriorment, hem d'assenyalar la novetat que planteja aquest estudi, que s'endinsa en un territori pràcticament inèdit en la investigació historicoeducativa des de la perspectiva regional valenciana, que tampoc no compta amb gaires investigacions en qualsevol altra zona del territori espanyol.

MARC IDEOLÒGIC I POLÍTIC

Els plantejaments del franquisme en matèria d'educació poden analitzar-se des de diverses perspectives. Resulta pràcticament unànime entre els especialistes apuntar, d'una banda, les mesures per desmantellar l'obra educativa republicana i, de l'altra, les iniciatives amb la finalitat d'implantar un nou model molt allunyat del que s'estava substituint.⁹ Des de l'enfocament d'aquest treball centrat en el batxillerat, interessa destacar, pel que fa a la primera qüestió, la intensa reducció de la xarxa d'institut duta a terme per les autoritats responsables de la política educativa, cosa que va minvar molt seriosament la capacitat de l'ensenyament públic.¹⁰

8. *Anuario de la Enseñanza Privada en España, curso 1943-1944*, Madrid, FAE, 1944; *Anuario de la Enseñanza Privada en España, curso 1947*, Burgos, FAE, 1947 i *Anuario de la Enseñanza Privada en España, curso 1949-1950*, Madrid, FAE, 1949. Anirem detallant alguns dels canvis i absències més destacats conforme els anem emprant.

9. *Historia de la Educación en España. Textos y documentos. Nacional-Catolicismo y Educación en la España de la posguerra, Tomo V*, 2 volums, Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia, 1990. Estudi preliminar i selecció de textos de MAYORDOMO PÉREZ, A. i PUELLES BENÍTEZ, M. de, *Educación e ideología en la España contemporánea*, Madrid, Tecnos, 2010, p. 287-305.

10. CANALES, A. F., «Innecesarios a todas luces», El desmantellament de la xarxa d'instituts en la postguerra, *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, 17, Barcelona, núm. 18, 2011, p. 187-212, doi: 10.2436/20.3009.01.78.

Per mitjà d'aquesta mesura d'indubtable transcendència, a la qual se'n van unir d'altres en la mateixa línia d'actuació, el govern va procedir a una reorganització sensible dels agents educatius en l'etapa del batxillerat. Va reduir substancialment la iniciativa estatal alhora que va afavorir els col·legis dels ordes religiosos, els quals constituïen de molt la major part de la iniciativa privada. El suport pràcticament unànim de l'Església catòlica a la sublevació del juliol del 1936 i la incorporació de la doctrina confessional a la ideologia del nou règim, duent a terme una «mitificació del catolicisme com a element fundacional de la nació espanyola», va contribuir a la conformació del *nacionalcatolicisme*, els principis del qual van ser aplicats amb intensitat en el terreny de l'ensenyament, i dins d'aquest van assolir la seva màxima expressió al batxillerat.¹¹ D'acord amb el corrent general de recuperació de les pràctiques de temps anteriors, el batxillerat va buscar retornar al model de la Restauració, moment en què les entitats confessionals van arribar a assolir a l'etapa de l'educació secundària «una posició de quasi monopoli».¹²

No ens ha d'estranyar, ja que, com han assenyalat la majoria dels especialistes, un dels objectius primordials del nacionalcatolicisme va consistir en la *recreianització* de la societat espanyola.¹³ Es tracta d'un aspecte àmpliament documentat, per la qual cosa només esmentarem algunes intervencions destacades de personalitats que, en virtut de la responsabilitat que van ocupar, van marcar la posició del discurs polític. El ministre d'Educació Nacional, José Ibáñez Martín, màxim responsable de la política educativa ho va deixar ben clar diverses vegades. Així, en el discurs que va pronunciar en ocasió de la inauguració del curs acadèmic 1941-1942 a la Universitat de Barcelona, el qual li va servir per remarcar les directrius fonamentals que regien el sistema educatiu en conjunt, va assenyalar que el seu departament «siguendo las consignas de un Caudillo providencial, a quien Dios colocó al frente de nuestra Patria [...] ha puesto sus esfuerzos al servicio de este ideal de recristianización de la cultura».¹⁴

El ministre va fer les manifestacions anteriors al començament de la dècada que estem estudiant. Com podem comprovar en altres pronunciades uns quants anys després —el juliol del 1949, aquesta vegada en ocasió de cloenda del I Congrés

11. OSTOLAZA ESNAL, M., «La historiografía sobre las congregaciones religiosas...», *op. cit.*, p. 225.

12. OSTOLAZA ESNAL, M., *Entre religión y modernidad...*, *op. cit.*, p. 200.

13. NAVARRO, M., «La Iglesia española y la valenciana anterior al Vaticano II», a COMES V. i PONS V. *Marcelino Olaechea Loizaga: Iglesia, sociedad y política (1935-1966)*, València, Archivo Catedral de Valencia, 2019, p. 26; CALLAHAN, W. J., *La Iglesia Católica en España (1875-2002)*, *op. cit.* Aquest darrer fa servir el terme «restauración».

14. IBÁÑEZ MARTÍN, J., «Un año de política docente. Discurso pronunciado por el Excmo. Sr. d. José Ibáñez Martín, ministro de Educación Nacional, en el acto inaugural del curso académico 1941-42, en la Universidad de Barcelona», *Revista Nacional de Educación*, Madrid, n. 10, 1941, p. 7-52.

Internacional de Pedagogia que es va celebrar a Sant Sebastià—, els seus plantejaments gairebé no havien experimentat modificacions.

Vencidas las fuerzas del mal y pacificada la Patria, por el esfuerzo de un ejemplar Caudillo, nuestros mejores impulsos se han consagrado a revivificar nuestra tradición pedagógica armonizándola con la ambición renovadora de los tiempos. Y he aquí, señores congresistas, que España lleva ya diez años empuñada en el más amplio resurgimiento de sus instituciones pedagógicas y docentes, bajo el común denominador de una fe católica irrenunciable.¹⁵

D'acord amb aquestes declaracions, el nacionalcatolicisme com a referència ideològica va gaudir d'un sòlid suport durant la dècada de 1940. Un altre element destacat d'aquest ancoratge ideològic i funcional va quedar expressament rubricat al conveni signat el 1941 entre el govern espanyol i la Santa Seu. El document, a més d'aprovar el mecanisme de nomenaments de bisbes, mantenia la vigència dels quatre primers articles del concordat de 1851, on s'indicava que el govern no legislaria en els àmbits amb interessos compartits —les anomenades «qüestions mixtes» entre les quals destacava l'ensenyament— sense l'acord previ del Vaticà.¹⁶

Dins d'aquest marc ideològic i polític, els dirigents de l'Església catòlica espanyola també van manifestar repetides vegades els seus plantejaments sobre aquesta qüestió, la qual consideraven especialment important, d'acord amb els importants interessos que tenien. Prenem com a exemple l'opinió de José María Bueno Monreal, en aquelles dates bisbe de Jaca, publicada a la revista *Educación y Cultura* de Saragossa, la qual pel seu interès també va ser reproduïda a *Atenas*, el portaveu de l'ensenyament catòlic. El bisbe prenia com a punt de partida el principi següent: «El derecho y el deber de educar a la juventud reside primaria y naturalmente en los padres...». I com que aquests podien encarregar dita tasca a altres persones, feia el següent raonament: «El Estado, como fautor del bien común, tiene la misión de proteger y promover, no absorber o suplantar los derechos de los ciudadanos. Debe promover, en cuanto sea necesario y conveniente, con la abundancia de medios de que dispone, la instrucción de la juventud, favoreciendo y ayudando a la obra e iniciativa de la familia y de la Iglesia, completándola donde esta no alcancen [sic] la suficiencia de medios».¹⁷

15. IBÁÑEZ MARTÍN, J., «Discurso de clausura del I Congreso Internacional de Pedagogía. San Sebastián, 27 julio 1949», *Revista Española de Pedagogía*, Madrid, n. 27, 1949, p. 450.

16. CALLAHAN, W. J., *La Iglesia Católica en España (1875-2002)*, op. cit., p. 304.

17. «Declaraciones del Excmo. y Rvmo. Sr. Dr. Bueno Monreal, obispo de Jaca, sobre enseñanza media», *Atenas*, Madrid, núm. 180, 1948, p. 3.

Dins aquest registre de caràcter apològic, la política educativa havia d'estar sotmesa a la doctrina de l'Església, la qual es trobava clarament marcada a l'encíclica *Divini Illius Magistre*, promulgada per Pius XII el 1929. El document assenyala que les responsabilitats de l'educació corresponien a la família, l'Estat i l'Església, ocupant aquesta última la posició jeràrquica superior: «Ante todo [la educación] pertenece de un modo supereminente a la Iglesia por títulos de orden sobrenatural, exclusivamente concedidos a ella por el mismo Dios, y absolutamente superiores a cualquier otro título de orden natural».¹⁸

D'acord amb allò plantejat als paràgrafs anteriors, la política educativa espanyola va dur a terme durant la dècada de 1940 una substitució dels agents responsables d'aplicar el dret a l'educació. La modificació passava perquè ara, segons la doctrina vaticana, els responsables principals eren l'Església i els pares. L'Estat quedava relegat a un mer paper subsidiari, responsabilitzant-se de l'ensenyament només allà on la iniciativa eclesiàstica no arribés. Dins d'aquest esquema, no resulta estrany que, tal com assenyala algun especialista, imperés entre els religiosos un sentiment de superioritat.¹⁹

Pel que fa a l'aplicació a Castelló, València i Alacant d'aquesta concepció educativa i de les mesures en què es concretava, no hi va haver adaptacions específiques. En tot moment es van seguir les directrius oficials sense modificacions significatives. No podia ser altrament, tenint en compte la sintonia ideològica de les autoritats locals amb les nacionals i del suport de l'Església i dels sectors professionals al règim. Tampoc no s'ha d'oblidar que aquest sentiment de superioritat presentava com una de les seves característiques més destacades l'autoritarisme i perseguia amb duresa qualsevol indici de discrepància.

A tall d'exemple de l'anterior, podem indicar que l'arquebisbe de València, Prudencio Melo, es va interessar per difondre entre els seus sacerdots les disposicions relatives a ensenyament primari i batxillerat, posant èmfasi en aquelles que els poguessin afectar directament i incitant a vigilar la seva estricta aplicació. També es va preocupar per crear la infraestructura necessària per complir les responsabilitats que la legislació li atorgava. Al començament del curs 1943-1944, va nomenar dos preveres amb àmplia experiència en la pastoral amb estudiants «Delegats d'Ensenyament de la Religió als Col·legis d'Ensenyament mitjà». Entre

18. TORNOS, C., «Decálogo de los derechos docentes extractado de la Encíclica *Divini Illius Magistri*, con los principios fundamentales de la misma», *Atenas*, Madrid, núm. 117-178, 1943, p. 12; CALLAHAN W. J., *La Iglesia Católica en España (1875-2002)*, op. cit., p. 301.

19. La formulació del principi de subsidiarietat es va promulgar a la llei sobre educació primària de 1945 i, encara que no va quedar reflectida a la normativa sobre el batxillerat, va ser constantment invocada pels sectors confessionals. Pel que fa al sentiment de superioritat, PETSCHEN, S., *La Iglesia en la España de Franco*, Madrid, SEDMAY, 1977, p. 46.

les missions que els va encomanar hi havia la de supervisar l'acció educativa dels professors de religió i tot «el que fa a la vida cristiana als Centres d'Ensenyament Mitjà», establint també un règim sancionador perquè fos aplicat si s'observaven incompliments.²⁰

ANTECEDENTS

Un cop apuntat el marc ideològic, ens endinsarem en l'anàlisi del batxillerat a Castelló, València i Alacant durant la dècada que ens ocupa. Per poder concretar bé les tendències començarem detallant algunes xifres dels anys precedents. Partim de la constatació, ja reiterada amb anterioritat, que no és senzill delimitar les dimensions de l'ensenyament catòlic. Hem d'insistir que totes les fonts existents es caracteritzen per la poca precisió. A més, les prohibicions posades en pràctica pels governs republicans van fer que força ordes religiosos modifiquessin els estatuts legals de les seves entitats, canviant de vegades la denominació dels centres, dificultant-ne la identificació.

Aquest complicat panorama va tenir la seva repercussió a les estadístiques oficials. D'una banda, els *Anuaris estadístics* de l'època només inclouen, i no sempre, llistat d'institut i xifres d'alumnat de la demarcació que supervisava cadascun, caracteritzant-lo segons el tipus de matrícula: oficial, col·legiada o lliure. Lògicament, a la col·legiada s'inclouïa el de les entitats catòliques, majoritàries de molt, però també el que anava a altres centres privats. Només a l'anuari corresponent als anys 1932-1933 —editat conjuntament— es pot localitzar una taula amb dades referides als Col·legis de segona ensenyança pertanyents a Congregacions o Comunitats religioses, segons informació facilitada pels instituts. En vista del seu interès, reproduïm a continuació a la Taula 1 les xifres corresponents al territori que estem estudiant.

20. «Disposiciones del poder civil», *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, València, núm. 2254 (1 d'agost de 1939, p. 389-391); «Disposiciones sobre enseñanza oficial», *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, València, núm. 2272, 1 de juny de 1940, p. 167-168 i «Decreto sobre enseñanza de la Religión en los colegios autorizados de Enseñanza Media. Nombramiento de Sacerdotes Delegados», *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, València, núm. 2272, 1 d'octubre de 1943, p. 373-374.

TAULA 1. *Col·legis de segona ensenyança pertanyents a congregacions i comunitats religioses, per províncies*²¹

	Col·legis	Alumnes (nois)	Alumnes (noies)	TOTAL
Alacant	5	145	44	189
Castelló	2	55	–	55
València	6/6*	1.200	53	1.253
TOTAL	19	1.400	97	1.497

*Incorporat i no incorporat.

FONT: Elaboració pròpia a partir de l'*Anuari 1932-1933*.

La xifra global de 1.497 estudiants, 1.500 en números rodons, és la que podem prendre com a orientativa de la matrícula dels col·legis religiosos a Castelló, València i Alacant en els primers anys de la dècada de 1930, mancant una altra de millor documentada. Per poder calibrar correctament aquesta referència quantitativa, i tenint en compte la importància que van tenir els debats i les disputes entre l'ensenyament estatal i el catòlic, i no només durant la República, ens interessa tenir en compte també la dimensió de la matrícula dels instituts.

Segons l'*Anuari*, el curs 1931-1932, el primer amb un govern republicà, acudien a les aules dels instituts de Castelló, València i Alacant 1.753 nois i 343 noies, fet que sumava un total de 2.096 matrícules. Només un curs més tard, el 1932-1933, estudiaven amb matrícula oficial als vuit instituts valencians 2.308 nois i 762 noies, cosa que suposava un total de 3.070. La tendència era clara. D'una banda, l'alumnat dels instituts creixia amb força, augmentant gairebé el 50 % només en un any. I des de la perspectiva de la dinàmica de competència amb els col·legis religiosos, superava la referència esmentada anteriorment sobre l'alumnat d'aquests en un 20 %. A més, una altra dada especialment significativa que cal tenir molt en compte és l'impuls a la matrícula femenina, la qual havia passat de 343 alumnes a 762, incrementant-se més d'un 222 %.²²

21. *Anuario 1932-1933*. III Colegios de Segunda enseñanza pertenecientes a Congregaciones y Comunidades religiosas, por provincias, p. 75.

<<https://www.ine.es/inebaseweb/pdfDispacher.do?td=94667&ext=.pdf>> (consulta: 20 de gener de 2022).

22. *Anuario 1932-1933*. Institutos Nacionales de Segunda enseñanza, (Dades referides al curs 1931-1932), p. 70-74. <<https://www.ine.es/inebaseweb/pdfDispacher.do?td=94663&ext=.pdf>> (consulta: 7 de febrer de 2022), i *Anuario 1934*. Institutos Nacionales de Segunda enseñanza, (Dades referides al curs

Les xifres de l'alumnat dels instituts adquireixen més rellevància si ampliem la perspectiva cercant la referència del curs 1927-1928. En aquestes dates, als tres instituts existents —un a cada capital de província, els mateixos que quan el règim liberal va crear la xarxa de centres estatals de batxillerat vuit dècades enrere—, estudiaven 1.085 nois i 128 noies, cosa que suposava un total de 1.213 matrícules oficials. En quatre cursos, del 1928 al 1932, s'havia passat de tres instituts a vuit i l'alumnat s'havia incrementat un 253%.²³

Aquesta primacia de les institucions estatals va ser conseqüència de la política republicana que, entre altres mesures, havia dissolt els jesuïtes, nacionalitzat els seus béns i planejava prohibir l'exercici de l'ensenyament als ordes restants per mitjà de la llei de Confessions i Congregacions religioses, cosa que finalment va succeir quan aquesta va ser aprovada a principis de 1933.

FRANQUISME

Aquesta dinàmica de primacia de l'estatal es va truncar completament amb la derrota de les forces que donaven suport a la II República i la consegüent instauració del franquisme. Al territori valencià en concret, la xarxa d'instituts es va reduir dràsticament. Es van suprimir el de Benicarló a Castelló, els d'Alzira, Gandia, Institut-Escola, Institut-Obrer i Lo Palleter, a València, aquests tres últims a la capital, i els d'Elx i Oriola a Alacant.²⁴ Les autoritats van mantenir els històrics, situats a les tres capitals de província, els de Requena i Alcoi inaugurats els anys finals de la dictadura de Primo de Rivera i dels creats durant la República el de Xàtiva i el Blasco Ibáñez a la ciutat de València. A aquest darrer, d'acord amb el marc ideològic imperant, se li va traslladar oportunament la denominació, passant d'evocar la memòria de l'il·lustre polític i escriptor republicà, a recordar la de Sant Vicenç Ferrer. Igualment, aplicant l'estricta política de separació de sexes que s'havia implantat, l'Institut Sant Vicenç Ferrer va ser dedicat exclusivament a la formació de les noies.²⁵

1932-1933), p. 94-95. <<https://www.ine.es/inebaseweb/pdfDispacher.do?td=102905&ext=.pdf>> (consulta: 7 de febrer de 2022), i CRUZ OROZCO, J. I., «Los institutos de segunda enseñanza en el País Valenciano (1845-1970). Notas sobre un ejemplo de planificación educativa», a MAYORDOMO PÉREZ, A.; AGULLÓ DÍAZ, M. C. i GARCÍA FRASQUET, G. (eds.), *Instituts i Batxillers*, València, CEIC Alfons el Vell i Universitat de València, 2013, p. 151-177.

23. *Anuario 1930*. Institutos Nacionales de Segunda enseñanza (Dades referides al curs 1927-1928), p. 623.

<<https://www.ine.es/inebaseweb/pdfDispacher.do?td=47662&ext=.pdf>> (consulta: 7 de febrer de 2022).

24. Sobre l'Institut Lo Palleter, creat per decret de 21 de novembre del 1936, pensem que no va arribar a entrar en funcionament.

25. CRUZ OROZCO, J. I., «Los institutos de segunda enseñanza...», *op. cit.*

Així mateix, amb el final de la guerra a principis d'abril del 1939 va començar el retorn dels membres de les congregacions religioses que tenien col·legis abans de la sublevació de juliol del 1936. Jesuïtes, salesians, maristes, escolapis, franciscans, entre d'altres, van retornar a les seves cases i centres docents, començant la tasca de posar en marxa una altra vegada les seves instal·lacions. També es van anar reincorporant als seus centres i convents religioses franciscanes, teresianes, dominiques, etc. S'ha de tenir en compte que tots aquests immobles havien estat ocupats, almenys des de l'estiu del 1936 si no abans, sent destinats a altres activitats —oficines, casernes, presons, dependències administratives oficials, etc.—, per la qual cosa van patir diverses remodelacions.

El comú objectiu de tots els ordes va consistir a recuperar com més aviat millor les escoles i reobrir-les, fita que es va assolir no sense dificultats. De vegades es van fer algunes activitats abans de l'estiu, per deixar clar testimoni que havien tornat i que la plena reincorporació a les tasques educatives estava en marxa. Els jesuïtes de València, els quals ocupaven un lloc privilegiat dins de l'ensenyament confessional, per exemple, van enviar circulars a antics alumnes i famílies afins convocant-los a diversos actes i fins i tot van realitzar al maig unes activitats acadèmiques a manera de curs preparatori, les quals es van impartir a les aules del recuperat Col·legi San José.²⁶

El fet és que, amb problemes i improvisacions, força col·legis catòlics van aconseguir a l'inici del curs 1939-1940 estar presents una altra vegada a l'oferta educativa per al batxillerat, deixant ben evident que imperava una altra política educativa. De vegades la rehabilitació dels immobles es va demorar un temps. Va ser el cas del col·legi Sagrat Cor que regentaven les carmelites de la caritat al carrer Muro Santa Ana de València, el qual es va haver d'instal·lar provisionalment en un immoble proper, ja que havia allotjat la Direcció General de Seguretat i havia patit seriosos desperfectes per diverses explosions. Així mateix, els escolapis de Gandia van ocupar les aules de l'institut de la localitat, suprimit per les autoritats franquistes, fins que el 1942 van poder tornar-hi.²⁷ Tot un exemple que simbolitzava perfectament a la pràctica la radical reorientació experimentada pel batxillerat.

Aquest procés de reincorporació es va consolidar amb força rapidesa, encara que resulta complicat precisar amb exactitud el moment precís de reobertura d'alguns centres. Per diversa documentació es constata que el 1939 van rebre

26. BAEZA-AVALLONE, C. I., «El Colegio San José de la Compañía de Jesús en Valencia. De la restauración a la fusión (1939-1976)», a COMES IGLESIA, V. E., *Presencia educativa de la Compañía de Jesús en Valencia 1870-2020*, vol. 2, València, Compañía de Jesús i La Imprenta, 2021, p. 421-664.

27. <<https://www.colegiosagradocorazon.es/historia/>>, <<https://www.escolapiagandia.org/seccion.php?IdF1=597&IdF2=255&Id=15788>>.

autorització els col·legis regentats pels jesuïtes a València i Oriola i el dels franciscans a Ontinyent. Pel que fa als dirigits per religioses, es van autoritzar el de la Consolació a Castelló i els col·legis Sagrat Cor i Santa Teresa de Jesús a la ciutat de València. L'any següent la van rebre els centres dels salesians, maristes, marianistes, escolàpies, teresianes del Pare Poveda, dominiques i Nostra Senyora de Loreto a la ciutat de València, els dels escolapis en aquesta última i a Castelló i el Col·legi Jesús Maria d'Alacant. El procés de normalització va continuar posteriorment, encara que va ser especialment intens en els dos anys esmentats.²⁸

En aquesta primera etapa un dels factors clau va consistir en la reincorporació de les congregacions a les seves antigues escoles tal com hem enumerat. Però el protagonisme confessional va cobrar més impuls amb l'arribada d'altres ordes que no havien tingut presència al territori valencià amb anterioritat. Circumscriuint-nos als estudis de batxillerat, podem indicar que les Esclaves del Sagrat Cor van arribar l'agost del 1939 i a l'octubre d'aquell mateix any van posar en marxa la seva escola. La Institució Teresiana, per la seva banda —que ja havia establert una casa el 1930—, va obrir una acadèmia el 1940. Una mica més tard, el 1945, les religioses de la Sagrada Família de Bordeus van traslladar el Col·legi de Nostra Senyora de Loreto que funcionava des del 1940 a un immoble de recent construcció a la zona de l'eixample. Tots tres a la ciutat de València.

D'acord amb la documentació consultada, el balanç de la reorganització resulta summament aclaridor. Tot just finalitzar la guerra, les autoritats educatives franquistes van suprimir a Castelló, València i Alacant vuit instituts. Per contra, només entre 1939 i 1940 van autoritzar la posada en marxa de 18 col·legis religiosos. La dinàmica d'expansió de la xarxa de col·legis congregacionalistes va continuar en anys posteriors. El 1946 els Germans de les Escoles Cristianes es van instal·lar a Paterna començant la construcció d'un important col·legi que van inaugurar a principis de la dècada de 1950.²⁹ En aquest procés concret també hem d'incloure la creació del col·legi de les escolàpies a Gandia. L'orde ja comptava amb centres a València i Alzira, als quals el 1942 va sumar un tercer en aquesta localitat.³⁰

Un cas especial el trobem al Col·legi Hispano-Francès de València, vinculat als dominics. Aquests regentaven un centre des de 1926, el qual durant la II República es va transformar en el citat Hispano-Francès, i a més va ser posat en mans

28. Arxiu Universitari de València, d'ara endavant AUV. Arxiu General, Llibre de registre núm. 2734.

29. <<https://valencia.esclavasscj.com/content/nuestro-centro>>, <<https://loretovalencia.fesd.es/>>, <<https://colegioelarmelar.org/2qui-somos/2-1historia-identidad>>, <<https://www.lasallepaterna.es/presentacion/historia-del-centro/>> (consulta: 9 de febrer de 2022).

30. <<https://escolapiasgandia.org/benvinguts/historia/>> (consulta: 9 de febrer de 2022).

de seglars per esquivar les prohibicions governamentals. Un cop concloïa la guerra, la congregació el va recuperar el 1941 reanomenant-lo Sant Vicenç Ferrer amb posterioritat.³¹ Una cosa semblant va passar amb els marianistes. Des del 1933 es trobaven a València dos d'ells encarregant-se de la direcció acadèmica del Col·legi Internat Malvarrosa, un centre creat per dos sacerdots diocesans, Miquel i Joaquín Bataller Sirerol. El 1935 van instal·lar un col·legi propi només amb classes de primària, el qual van reobrir el 1939 incorporant immediatament els estudis de batxillerat.³²

Amb totes les iniciatives assenyalades la restauració de l'ensenyament catòlic es va concretar de manera molt intensa i efectiva, seguint una triple direcció. D'una banda, les congregacions que comptaven amb centres des d'abans de la guerra van tornar a recuperar la propietat immediatament, els van reacondicionar i els van tornar a incorporar a l'oferta educativa. A això s'hi va afegir l'arribada d'altres ordes que van sumar les noves obres docents i, finalment, algun dels que ja estava prèviament establert va ampliar la seva presència fundant col·legis en altres localitats.

Per tant, la disminució de l'oferta pública representada pels instituts va ser àmpliament coberta, i fins i tot depassada, sobretot per l'ensenyament catòlic. El curs 1947-1948, les estadístiques oficials comptabilitzaven d'una part sis instituts, un a Castelló, Alacant, Alcoi i Xàtiva, més dos a València. I d'una altra, tres col·legis a Castelló, vuit a Alacant, dos a Alcoi i 36 a València. D'aquest total de 49 centres, 30 depenien d'ordes religiosos i 19 responia a iniciatives de seglars. Hi va haver una evident diferència quantitativa a favor dels centres eclesiàstics, però, a més, la trajectòria dels col·legis dels dos grups va ser molt diferent. Entre els primers només hi ha registrada una baixa: el col·legi escolapi d'Alzira. Havia estat fundat a la dècada de 1870 per atendre l'escolarització a primària i després de la guerra no va poder acabar de reorganitzar-se. Tot i haver rebut autorització l'octubre del 1946, va suspendre definitivament les seves activitats docents un any després.³³

No va passar el mateix amb els 19 centres privats no religiosos. En tots els casos es constata que es tracta d'iniciatives menys ambicioses i en conjunt van tenir una trajectòria que va ser molt més procel·losa. Quatre van ser baixa al llarg de la dècada de 1940 i set a la següent, cosa que va contribuir a consolidar encara més la primacia de les entitats catòliques al sector privat de l'ensenyament del batxillerat. Mentre més de la meitat dels col·legis seglars tenien problemes per mantenir-se i van acabar tancant les portes, la xarxa de centres catòlics no només va

31. <<https://dominicoscoval.org/ca/el-nostre-col-legi.html?àncora=HISTÒRIA>> (consulta: 9 de febrer de 2022).

32. <<https://www.elpilarvalencia.org/historia/>> (consulta: 9 de febrer de 2022).

33. AUV, Arxiu General, Llibre de registre núm. 2734, p. 13.

tornar a comptar amb els existents en els primers anys de la dècada de 1930, sinó que va incrementar considerablement la seva presència amb la creació d'altres nous, i conformaven una xarxa molt més densa.³⁴

L'ALUMNAT

Per calibrar millor l'evolució de la situació del batxillerat a Castelló, València i Alacant ens centrarem ara en la perspectiva quantitativa, analitzant les dades totals de matrícula publicades als *Anuaris estadístics respectius*. Per això hem elaborat la Taula 2, incorporant en cada cas el percentatge respecte al total de matrícula del curs corresponent.

TAULA 2. Alumnat segons tipus de matrícula

Curs	Oficial	Lliure	Col·legiada	Privada	TOTALS
1940-41	3.647 (33,60 %)	----	5.299 (48,82 %)	1.907 (17,57 %)	10.853
1944-45	2.554 (16,7 %)	2.610 (17,1 %)	8.306 (54,47 %)	1.777 (11,67 %)	15.247 (+40,48 %)
1946-47	2.479 (16,37 %)	3.763 (24,85 %)	7.828 (51,70 %)	1.070 (7,06 %)	15.140 (-0,7 %)

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades dels *Anuaris estadístics* del 1943, 1946-1947 i 1948.³⁵

El primer element que cal destacar és el notable increment de la demanda. Es tracta d'una referència important a la qual, al nostre parer, bona part dels especialistes no li han atorgat la importància deguda. L'augment resulta molt considerable, més del 40% en només els quatre cursos compresos entre 1940 i 1945. A més, es va produir en un context de dura postguerra, on tots els indicadors socioeconòmics

34. *Anuari estadístic 1949*, p. 862-863.

<<https://www.ine.es/inebaseweb/pdfDispatcher.do?td=164577&ext=.pdf>> (consulta: 10 de febrer de 2022).

35. Hem seleccionat les dades del curs 1940-1941 per ser el primer de l'etapa franquista del qual es van publicar estadístiques oficials. Del 1946-1947, ja que és el darrer del qual es van publicar dades desagregades per tipus de matrícula i del 1944-1945 per ser el punt intermedi del període estudiat.

van retrocedir. Així mateix, no es va tractar d'un fet específic, sinó que se'n constata la generalització a tot el territori nacional.³⁶

Una altra referència destacada és que aquest increment de la demanda va estar lluny de poder ser atès, un mal endèmic del batxillerat a Espanya. L'oferta va anar sempre al darrere, i des que es va tornar a comptabilitzar l'alumnat lliure a partir del 1942, aquest no va deixar d'augmentar fins a arribar gairebé al 25 %. El curs 1946-1947, un de cada quatre estudiants d'aquesta etapa formativa havia de preparar-se com bonament podia fora de la xarxa reconeguda de centres públics o privats, per acudir al juny i al setembre a examinar-se als instituts davant els tribunals.

D'altra banda, la reorganització de l'oferta educativa que comentem va quedar perfectament plasmada a les xifres de matrícula. Segons dades manejades, el curs 1940-1941 els instituts valencians van comptar amb 3.647 alumnes, mentre que la matrícula als col·legis sumava 5.299 estudiants. Aquestes xifres signifiquen que el 34,05 % de l'alumnat cursava el batxillerat a l'ensenyament estatal, mentre que el 46,37 % ho feia en col·legis privats, religiosos en la seva immensa majoria. No en va, com assenyalava la revista *Atenas*, portaveu de l'ensenyament congregacionista, «cuando en España se habla de enseñanza privada se entiende principal y acertadamente la de las Comunidades Religiosas, ya que estas representan el porcentaje más elevado de las mismas».³⁷ Tot i que cal insistir en la manca de concreció de les sèries estadístiques, tant aquests números com les referències esmentades en apartats anteriors ens indiquen que les torques ja s'havien canviat. El pes de la formació dels batxillers havia passat després de la finalització de la guerra de la xarxa pública a la privada catòlica amb gran intensitat i inusitada rapidesa.

Aquesta tendència no va fer més que incrementar amb el pas dels anys i en molt poc temps els col·legis catòlics formaven més de la meitat dels estudiants valencians de batxillerat, el 54 % el curs 1944-1945, mentre minvaven els que acudien a les aules dels instituts. Aquests van perdre entre 1940-1941 i 1946-47, en cinc cursos, gairebé un terç del seu alumnat, en concret el 32 %, amb una matrícula en aquest darrer curs que només suposava una mica més del 16 % del total.

Per analitzar amb més precisió tot aquest procés hem confeccionat la Taula 3 amb les dades de matrícula del curs 1946-1947 que proporciona l'*Anuari* de 1948,

36. CRUZ OROZCO, J. I., «Oficiales, colegiados y libres...», *op. cit.*

37. «Reflexiones ante el anuncio de una Asamblea nacional de Educación Media, de las Comunidades Religiosas», *Atenas*, Madrid, núm. 131, 1943, p. 62. Aquestes referències s'han de prendre com a indicatives atesa la seva falta de precisió, especialment les d'aquesta època perquè la llei de 1938 havia suprimit la matrícula lliure. *Anuario estadístico 1943, Curso 1940-41*, p. 226-229.

<<https://www.ine.es/inebaseweb/pdfDispacher.do?td=161170&text=.pdf>> (consulta: 10 de febrer de 2022).

TAULA 3. Xifres totals i percentuals d'alumnat a Castelló, València i Alacant per institut

Tipus de matricula	Oficial nois	Oficial noies	TOTAL nois	Lliure nois	Lliure noies	TOTAL nois	TOTAL noies	Col·legiada nois	Col·legiada noies	TOTAL nois	TOTAL noies	Privada nois	Privada noies	TOTAL nois	TOTAL noies
Castelló	298	123	421 35,4%	225	81	306 25,8%	193	141	334 28,1%	81	46	127	10,7%		
València Lluís Vives	463	---	463 7,8%	367	---	367 6,1%	5.006	---	5.006 83,8%	137	---	137	2,3%		
València Sant Vicenç Ferrer	---	479	479 16,7%	---	288	288 10,1%	---	768	768 61,8%	---	326	326	11,4%		
Requena	143	34	177 21,9%	428	156	584 72,3%	---	---	---	26	21	47	5,8%		
Xàtiva	105	61	166 12,9%	623	214	837 64,8%	73	---	73 5,7%	148	67	215	16,6%		
Alacant	342	215	557 20%	510	263	773 278%	984	368	1.352 48,6%	72	27	99	3,6%		
Alcoi	140	76	216 17,5%	480	128	608 49,1%	295	---	295 23,8%	99	20	119	9,65%		
TOTALS PV	1.491	988	2.479 16,37%	2.633	1.130	3.763 24,85%	6.551	1.277	7.828 51,70%	563	507	1.070	7,06%		
TOTALS NAL			19,3%			17,6%			55,1%			8%			

que és el darrer d'aquella dècada amb dades desagregades.³⁸ Incloem, a més de les xifres d'alumnat oficial, lliure, col·legiats i privat, amb el percentatge de cadascuna, la diferenciació en alumnes, identificant aquestes variables a cadascun dels set instituts existents, els quals, recordem, centralitzaven aquesta informació de la totalitat dels estudiants de la seva demarcació i els percentatges conjunts de les tres províncies i dels nacionals. Tot i les limitacions assenyalades, d'acord amb aquestes dades, creiem que en aquestes dates el canvi de model de política educativa ja estava completament implementat, per la qual cosa les tendències que s'identifiquen es poden considerar significatives.

El primer element que cal destacar és la distribució de l'alumnat segons el tipus de matrícula, la qual presenta importants diferències territorials. Mentre que a Castelló el 35,4 % de l'alumnat de batxillerat acudia a les aules de l'institut, a València només ho feia el 7,8 % dels nois i el 16,7 % de les noies, cosa que tenint en compte la matrícula conjunta suposava el 12 % del total; un percentatge que suposava en números rodons un terç del de Castelló. Tots dos marcaven els dos extrems del rang de distribució i de mitjana se situaven, els de Requena amb el 21,9 %, Alacant amb el 20 %, Alcoi amb el 17,5 % i Xàtiva amb el 12,9 %. Xifres molt reduïdes, amb una tendència a la baixa, que havien anat minvant curs a curs, però amb una diferència àmplia entre ells que arribava als 23 punts.

La reducció d'oferta pública va ser molt aprofitada per l'ensenyament confessional. Davant els 2.479 alumnes que acudien als instituts oficials, 7.828, el triple en números rodons, ho feien als col·legis catòlics. Ja quedaven molt lluny els 2.500 que vam prendre com a referència durant l'etapa de la II República. Però aquí aquestes xifres presentaven diferències molt més àmplies. Mentre que a València escolaritzaven gairebé tres de cada quatre, 73,7 %, a Requena no n'atenien cap. I entremig, la taxa a Alacant era el 48,6 %, a Castelló del 28,1 %, a Alcoi del 23,8 % i a Xàtiva del 5,7 %. Un rang de gairebé 74 punts, cosa que ens indica una distribució molt desigual. Hem d'insistir que sempre ens estem referint no a les localitats on estan ubicats els instituts, sinó a les demarcacions educatives.

Aquests percentatges ens assenyalen amb molta claredat la importància de tenir molt present la qüestió territorial. Les congregacions religioses van mostrar un interès preferent per instal·lar-se a les capitals de província i les àrees d'influència, i dins d'aquestes van prioritzar les de major població, València i Alacant, especialment la primera. Aquest tret venia d'etapes anteriors, però es va intensificar amb la tendència

38. *Anuario estadístico 1948, Curso 1946-1947*, p. 218-221.

<<https://www.ine.es/inebaseweb/pdfDispacher.do?td=161851&ext=.pdf>> (consulta: 10 de febrer de 2022).

expansionista posada en marxa a la dècada de 1940.³⁹ Les xifres així ho indiquen i ho corroboren les referències que hem donat sobre el procés de recuperació d'instal·lacions i noves incorporacions.

Igualment apunta en la mateixa direcció el fet que a Requena, capçalera d'una àmplia comarca rural de València, no existís oferta de l'ensenyament catòlic i que a Xàtiva es donessin xifres molt baixes. Totes dues estaven enclavades a zones d'interior, amb una densitat de població molt menor i una vida econòmica, social i cultural menys dinàmica que a les capitals. En aquestes zones, la presència del batxillerat es va mantenir durant els anys quaranta gairebé exclusivament per mitjà dels instituts, complint fidelment el paper subsidiari que de fet li atorgava la política educativa.

Hem d'esmentar una darrera qüestió d'interès des de la perspectiva de gènere relacionada amb la distribució de l'alumnat. Dins de les dinàmiques de prevalença de l'ensenyament col·legiat davant de la pública i de la d'homes davant de dones, aquesta última va tenir una taxa percentual de matriculació força més gran als instituts que als col·legis. Des d'una perspectiva global, la matrícula femenina va suposar el curs 1946-1947 el 25,77 % mentre que el 74,23 % va correspondre a nois. Ara bé, si comparem les que acudien a instituts i les que ho feien a col·legis confessionals els percentatges presenten sensibles diferències. En aquests es van matricular 1.277 noies, el 16 % del total de la col·legiada, mentre que als instituts van estudiar 988 noies, només 289 menys que als centres catòlics, les quals suposaven el 39 % de la matrícula oficial en conjunt.

Aquest aspecte concret necessitaria un estudi més detallat que superaria l'espai de què disposem. Però no volem finalitzar aquestes consideracions sense esmentar que gairebé la meitat d'aquest miler escàs de noies de Castelló, València i Alacant que estudiaven el batxillerat amb matrícula oficial ho feien a les aules de l'Institut Sant Vicenç Ferrer de València. Allà acudien, en números rodons, tantes com a la resta dels sis instituts i el 12 % de totes les que estudiaven al territori valencià, sense distinció de tipus d'ensenyament. Tot ens indica que aquest institut va jugar un paper destacat a la dècada de 1940 per facilitar l'accés al batxillerat a les noies valencianes.

CODA FINAL

Com ha quedat perfectament plasmat a les pàgines anteriors, l'ensenyament catòlic que representaven els ordes religiosos va aconseguir situar-se en una posició preminent als estudis de batxillerat durant la dècada de 1940 a Castelló,

39. CALLAHAN W. J., *La Iglesia Católica en España (1875-2002)*..., p. 352-353, i NAVARRO, M., «La Iglesia española y la valenciana anterior al Vaticano II», *op. cit.*, p. 26.

València i Alacant. Les dades que hem fet servir de centres i, especialment, d'alumnat, no ofereixen cap dubte. Com va enjudiciar un dels màxims especialistes en la història de l'església valenciana «... calia comptar amb el nombre més gran possible d'escoles pròpies. I això va ser tasca dels religiosos, que fins a finals dels seixanta van gaudir pràcticament del monopoli de l'educació secundària a través dels seus nombrosos col·legis...».⁴⁰

Però entre els beneficis obtinguts per les congregacions també cal incloure les qüestions materials. En concret, bastants es van poder capitalitzar prou durant la dècada estudiada, com per poder emprendre la construcció d'edificis de nova planta els anys posteriors. Sobre el particular, ja indiquem alguns antecedents. Les esclaves van passar el mateix any de la seva arribada, el 1939, d'un casalot al centre històric al col·legi de nova planta a l'altra banda del riu Túria, a prop del Pont del Reial. Igualment, les religioses de la Sagrada Família de Bordeus el 1945 es van traslladar al nou col·legi ubicat a l'eixample del barri de Salamanca. Una cosa semblant va passar amb els Germans de La Salle. Van comprar a l'arribada el 1946 una casa d'esbarjo a la localitat de Paterna, situada a la conurbació de la ciutat de València, que de seguida van ampliar amb l'adquisició d'altres veïnes. Amb el canvi de dècada van començar l'edificació d'un immoble esplèndid que van inaugurar el 1956.⁴¹

Els maristes, per la seva banda, també van comprar diverses parcel·les a la dècada de 1940 a l'eixample de València, i el 1950 van començar a edificar un nou col·legi que va entrar en funcionament tres anys després. Aquest mateix orde va adquirir el 1946 un ampli terreny situat als afores de la ciutat d'Alacant, que va anar condicionant en diferents fases i al qual es van traslladar el 1951. Una cosa semblant varen portar a terme els marianistes a València. Després d'ocupar diversos locals al centre històric van construir un nou immoble ubicat en una zona més allunyada que van inaugurar l'octubre del 1957.⁴² Dins aquest procés d'expansió, els escolapis van ampliar la presència a València amb un nou centre, el Col·legi San José de Calasanz inaugurat el 1954, i les escolàpies van traslladar el col·legi de Gandia, el qual havia començat a funcionar el 1942, a unes noves instal·lacions el 1955.⁴³

L'elenc d'ampliacions i renovació d'immobles i instal·lacions ha d'incloure també els canvis que van fer els franciscans al Col·legi de la Concepció a Ontinyent,

40. NAVARRO, M., «La Iglesia española y la valenciana...», *op. cit.*, p. 26.

41. <<https://www.lasallepaterna.es/presentacion/historia-del-centro/>> (consulta: 23 de febrer de 2022).

42. <<https://maristasalicante.com/content/historia-de-nuestro-col-legi/>>, <<https://www.maristasvalencia.com/nuestra-historia/>>, <<https://www.elpilarvalencia.org/historia/>> (consultes: 23 de febrer de 2022).

43. <<https://www.calasanz-valencia.com/seccion/NOSTRE-COL-LEGI/23/3>> i <<https://escolapi-asgandia.org/benvinguts/història/>> (consultes: 23 de febrer de 2022).

les religioses de Jesús i Maria a València i els escolapis al seu col·legi de Castelló.⁴⁴ Casos a part van ser els dels jesuïtes a Alacant i els agustins a València. Els primers van traslladar el 1956 el col·legi que tenien a Oriola des de finals del segle XVII a Alacant, buscant ampliar el seu cercle d'influència i una projecció més gran de la seva activitat educativa. Amb el canvi d'ubicació, el centre va adoptar el nom de Col·legi de la Immaculada. Pel que fa als agustins, van arribar a València el 1951 posant en funcionament un centre educatiu que el 1953 van instal·lar en un nou immoble que des de llavors ha estat la seu del Col·legi Sant Tomàs de Villanueva.⁴⁵

Gran part d'aquestes inauguracions, reformes i ampliacions es van dur a terme a la dècada de 1950 i van seguir el plantejament clàssic de prioritzar les inversions en infraestructura i mitjans materials, per la qual cosa els nous edificis van comptar amb àmplies i modernes instal·lacions i van projectar una imatge de solidesa, potència i eficàcia, constituint una magnífica carta de presentació. La renovació dels immobles va ser possible, en gran manera, gràcies a la captació d'alumnat i a la capitalització que aquestes institucions havien aconseguit a la dècada precedent. En la nostra opinió, cal considerar-ho una conseqüència directa de l'aplicació de la nova política educativa al batxillerat que va implantar el franquisme als anys quaranta.

I no es va tractar d'un efecte menor o de poca influència. La xarxa de centres dels ordes catòlics va millorar de manera molt notable les seves instal·lacions. Tots van abandonar definitivament els vells casalots del nucli històric i els locals de lloguer per ubicar-se en immobles en propietat. Els nous edificis van comptar amb instal·lacions àmplies i modernes i camps d'esports, situats en zones d'expansió urbanística. D'aquesta manera es va consolidar encara més el clàssic sistema de reclutament centrat majoritàriament en els fills de les famílies de classe mitjana i mitjana alta.⁴⁶

Res semblant va passar amb els centres privats regentats per seglars esmentats amb anterioritat. Com ja es va indicar, més de la meitat van ser donats de baixa o van passar al que en llenguatge administratiu s'anomena «ensenyament lliure». Això significava que el seu alumnat només es podia preparar els programes de les assignatures. Però havia d'anar a final de curs a l'institut a examinar-se. La majoria, per no dir la totalitat, tampoc no va poder abandonar el centre històric ni els

44. <<https://www.ofmval.org/5/01con/12onteniente.php>>, <<https://www.jesumariav.net/historia/>> i <<https://escolapioscs.org/nostre-col-legi/>> (consultes: 23 de febrer de 2022).

45. <<https://col-legi-immaculada.org/historia/>> i <<https://agustinosvalencia.com/organizacion-y-gestion/historia/>> (consultes: 23 de febrer de 2022).

46. FAUBELL, V., «Educación y órdenes religiosas en la España del siglo XX», *Revista de Educación*, Madrid, núm. extraordinari, 2000, p. 137-200 i també CALLAHAN, W. J., *La Iglesia católica en España (1875-2002)*, op. cit., p. 353.

immobles vells i escassament adequats a la funció docent. La diferenciació va arribar fins i tot fins a les denominacions. Mentre que aquests eren gairebé sempre acadèmies, els religiosos van monopolitzar a la pràctica el títol de col·legis.

Amb això, els col·legis religiosos, alhora que van reforçar considerablement les seves capacitats formatives, van projectar una imatge molt potent, sense competència dins de l'ensenyament privat, cosa que va consolidar la seva situació de primacia. Es pot considerar una iniciativa especialment destacada en què quadra perfectament la categoria d'estratègica. Tots els col·legis religiosos esmentats en aquest apartat final continuen en actiu avui dia i alguns ja han commemorat el 80è aniversari.